

УДК 658.1

Попадинець О.В.*кандидат економічних наук,**доцент кафедри економіки і підприємництва**Харківського національного автомобільно-дорожнього університету***Плахтій А.С.***студентка**Харківського національного автомобільно-дорожнього університету***ВЕНЧУРНИЙ БІЗНЕС ЯК ІНДИКАТОР СТАНУ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В КРАЇНІ****VENTURE BUSINESS AS AN INDICATOR OF THE STATE OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS PROTECTION IN THE COUNTRY****АНОТАЦІЯ**

Венчурний бізнес розглядається як індикатор стану розвитку та захисту прав інтелектуальної власності в країні. Визначено переваги венчурного бізнесу у створенні нових одиниць господарювання, збільшенні зайнятості кваліфікованих фахівців, технічному переозброєнні економіки, вдосконаленні управління та організаційних структур. Виявлено відмінності фінансово-інвестиційного складника венчурного бізнесу. Показано особливість венчурного бізнесу як надризикованої діяльності. Здійснено аналіз наявних проблем функціонування венчурного капіталу в Україні та запропоновано перелік заходів щодо їх вирішення.

Ключові слова: венчурний бізнес, інтелектуальна власність, інновації, венчурні інвестори, технологічні парки, бізнес-анголи.

АННОТАЦИЯ

Венчурный бизнес рассматривается как индикатор состояния развития и защиты прав интеллектуальной собственности в стране. Определены преимущества венчурного бизнеса в создании новых единиц хозяйствования, увеличении занятости квалифицированных специалистов, техническом перевооружении экономики, совершенствовании управления и организационных структур. Выявлены отличия финансово-инвестиционной составляющей венчурного бизнеса. Показана особенность венчурного бизнеса как сверхрисковой деятельности. Осуществлен анализ существующих проблем функционирования венчурного капитала в Украине и предложен перечень мероприятий по их решению.

Ключевые слова: венчурный бизнес, интеллектуальная собственность, инновации, венчурные инвесторы, технологические парки, бизнес-ангелы.

ANNOTATION

Venture business is seen as an indicator of the state of development and protection of intellectual property rights in the country. The advantages of venture business in creation of new units of economy, increase of employment of skilled specialists, technical re-equipment of the economy, improvement of management and organizational structures are determined. The differences of financial-investment component of venture business are revealed. The feature of the venture business as a risky activity is shown. The analysis of existing problems of the functioning of venture capital in Ukraine is carried out and a list of measures for their solution is proposed.

Keywords: venture business, intellectual property, innovations, venture capital investors, technology parks, business angels.

Постановка проблеми. Реформування економіки України та її орієнтація на входження у європейську спільноту неможливі без пошуку нових джерел фінансування для модернізації наявної виробничої та посилення потенційної інноваційної діяльності.

Джерелом для такого швидкого переходу є венчурний капітал (ВК). ВК є необхідним елементом для господарського функціонування, що дає змогу втілювати нововведення на найкритичніших етапах їх освоєння за умов надвисокого господарського ризику. Венчурний бізнес (ВБ) – сфера підприємницької діяльності, пов'язана з реалізацією ризикових проєктів, ризикових інвестицій насамперед у сфері науково-технічних нововведень. Фінансування здійснюють банки, інвестиційні компанії, спеціалізовані венчурні фірми або самостійні організації, зазвичай у формі ТОВ. Цей вид бізнесу пов'язаний із ризиками, тому його часто називають ризиковим. Ризиків надзвичайно багато, вони мають як внутрішній, так і зовнішній характер. Дуже велике значення мають ризики, пов'язані з правами на об'єкт інтелектуальної власності. Існує точка зору, що ВБ виступає «ломбардом» для об'єктів інтелектуальної власності. Втім, насправді зв'язок між цими категоріями більш складний, він є двостороннім. Зрозуміло, що без належного захисту прав інтелектуальної власності неможливий розвиток ВБ, оскільки розробка має бути комерціалізована, а всі права на неї – захищені. Це з одного боку, а з іншого – розвиток ВБ, його успішність, приклади прибуткових проєктів стимулюють науковців, інженерів, конструкторів до активних пошуків, плідної праці та патентування розробок, що створює ринок інновацій та ноу-хау.

Країни з наздоганяючою та малорозвиненою економікою забезпечують привабливі умови для ВБ. Утім, це не стосується України, де ситуація з ВБ і ВК досить жалюгідна. Венчурні фонди в Україні створюються виключно для оптимізації управління активами ФПГ та зниження рівня податків, тоді як у світі ВК залишається найважливішим джерелом капіталу для компанії малого та середнього бізнесу, що стрімко зростають за рахунок інновацій. Специфіка українського ринку та робота на ньому венчурних фондів спрямовує ВБ в Україні усе далі від наявних у світовій практиці основ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформаційну базу дослідження забезпечили

теоретичні розробки вітчизняних і зарубіжних авторів із проблем інноваційної економіки, венчурного бізнесу, оцінки ризиків венчурних проєктів, представлені в навчальних та енциклопедичних виданнях, наукових монографіях, у матеріалах конференцій, семінарів, круглих столів, періодичних виданнях, а також законодавчі та нормативно-правові акти з питань діяльності інноваційних інститутів в економіці України, офіційна статистична звітність, інформаційні Інтернет-ресурси та інші матеріали. Численні автори і дослідники присвятили свої нароби проблемам і перспективам розвитку венчурного бізнесу. До них можна віднести як зарубіжних дослідників, зокрема, П. Друкера, К. Весплера, Е. Зигеля, І. Мак-Міллана, К. Ребелло, Г. Спонера, Б. Твісса, Р. Хофа та ін., так і українських авторів: В. Александрова, Л. Антонюка, В. Бочарова., Ю. Верича, В. Денисюка, В. Гееця, О. Красовську, О. Кузьміну, В. Новикову, М. Пітюлич, В. Савлука, А. Серпиліна, що активно аналізують зарубіжний досвід зі створення венчурних фондів та досліджують можливості венчурних фірм у впровадженні інноваційних продуктів і послуг.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри актуальність цього питання, без належної уваги дослідників залишається низка чинників, від яких залежать інноваційний розвиток суспільства та поліпшення загального добробуту. У контексті означеної проблеми для вітчизняної економіки має особливе значення розгляд венчурного бізнесу в тісному зв'язку з інтелектуальною власністю та виявлення їх ролі у забезпеченні економічного розвитку.

Мета статті полягає у дослідженні венчурного бізнесу як індикатора стану розвитку та захисту прав інтелектуальної власності, виявленні проблем щодо інвестування інноваційних процесів в Україні і шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ринковій економіці наявні різноманітні організаційні форми підприємств, спрямовані на вирішення науково-технічних проблем і конкретних завдань із чітко позначеним кінцевим результатом. Однією з таких форм є венчурні фірми. Це невеликі, але гнучкі та ефективні підприємства, що створюються для перевірки, доопрацювання і доведення до комерційної кондиції і промислової реалізації «ризикованих технологій»: ідей, винаходів, корисних моделей та інших нововведень, створення яких пов'язане з певним ризиком [12]. Венчурні підприємства найбільш поширені в наукоємких галузях економіки і спеціалізуються на проведенні наукових досліджень та інженерних розробок. Прагнення до прибутку, тиск ринку і конкуренції, конкретні завдання, жорсткі терміни змушують діяти результативно і швидко, інтенсифікують дослідницький процес [6]. Навіть великі корпорації з дорогим устаткуванням і стійкими позиціями на ринку неохоче

йдуть на технологічну перебудову виробництва і різні експерименти. Для них вигідніше фінансувати дрібні впроваджувальні фірми і в разі їх успіху використовувати ці нароби [9].

Особливе значення ВБ полягає у тому, що він:

- забезпечує створення нових життєздатних одиниць господарювання, що впливають на всю традиційну структуру здійснення наукових досліджень і викликає зміни у структурі в суспільному виробництві;
- збільшує зайнятість висококваліфікованих фахівців;
- сприяє технічному переозброєнню традиційних галузей економіки;
- спонукає великі корпорації вдосконалювати важелі управління та організаційні структури;
- показує, що орієнтація на довгострокові цілі вимагає створення спеціальної кредитно-фінансової системи у вигляді ВК [10].

Практично всі венчурні фірми утворюються на договірній основі, на кошти, що отримані шляхом тимчасового об'єднання капіталів, як правило, декількох юридичних або фізичних осіб, або на кредити чи кошти великих компаній і банків. Кошти, які вкладаються у ВБ, – завжди без жодного матеріального забезпечення і без гарантій - на свій власний страх і ризик власників капіталу. За невдачі інвестори мають значні втрати. За позитивних результатів діяльності венчурної фірми інвестори отримують величезний прибуток і багаторазово окуплять свої вкладення. Зазвичай діє правило: якщо якісно оцінити 10 інноваційних проєктів і інвестувати в них, «спрацює» лише один, тобто інші дев'ять не матимуть успіху. Але цей успішний проєкт дасть змогу і компенсувати збитки, і принесе істотні прибутки венчурним інвесторам.

Існують дві організаційні форми венчурних підприємств: самостійні фірми і ті, що знаходяться всередині великих компаній. Але, незважаючи на організаційні форми, вони є тимчасовими структурами, які здійснюються для отримання певного кінцевого результату [12].

Сучасні венчурні підприємства характеризуються надзвичайно високою і цілеспрямованою активністю через пряму особисту зацікавленість працівників фірми і партнерів із ВБ в успішній комерційній реалізації розроблених ідей, технологій, винаходів із мінімальними витратами. Характерні приклади – запропоновані невеликими інноваційними підприємствами розробки в галузі металургії (наприклад, безперервне лиття та променева плавка) і в автомобілебудуванні (утеплення керма, автоматична коробка передач, безшумний задній міст), не визнані фірмами-гігантами.

ВК має низку істотних відмінностей від банківського і промислового. Насамперед, його вкладники заздалегідь погоджують на умови «схваленого ризику», він розміщується не у вигляді кредитів, а як пайовий внесок у статут-

ному капіталі створеної фірми, і, нарешті, ВК інвестується для отримання установчого доходу, а не підприємницького; також відбувається набуття прав на всі інновації, що виникають у ході реалізації профінансованого проекту [3]. Найважливішим механізмом контролю діяльності фінансованої компанії виступає поетапна схема вкладень капіталу. Венчурний капіталіст не інвестує всі кошти одночасно, а щоразу виділяє суму, необхідну на даному етапі [2]. Інвестор фінансує створення компанії, підтримує її розвиток, на певній стадії забезпечує випуск акцій для продажу на фондовому ринку для отримання прибутку. Для забезпечення потрібної ліквідності акцій або продажу малої високотехнологічної компанії за високою ціною вона має пройти послідовні етапи життєвого циклу: розроблення інвестиційного проекту; залучення венчурного капіталу; виробництво нової наукоємної продукції; розширення і стійке функціонування, продаж компанії і повернення інвестору вкладених коштів та прибутку [5].

Життєвий цикл інвестицій у ВБ зазвичай не перевищує п'ять-сім років. Протягом цього часу компанія має домогтися таких економічних результатів, які дали б змогу венчурним інвесторам повністю повернути кошти з прибутком і вийти з бізнесу [5]. Венчурна фірма створюється під вирішення конкретної проблеми, і після цього вона або розформовується і припиняє свою діяльність, або поглинається великою фірмою, або самостійно виходить на ринок і створює власне виробництво на базі нововведень.

Венчурні фонди або компанії вважають за краще вкладати капітал у фірми, чиї акції відсутні у вільному продажі на фондовому ринку, а повністю розподілені між акціонерами, вони спрямовують кошти в акціонерний капітал акціонерних товариств в обмін на акції або надаються у формі інвестиційного кредиту, як правило, на термін від трьох до семи років [11].

Венчурні інвестори за допомогою експертів попередньо детально аналізують як інвестиційний проект, так і діяльність компанії, її фінансовий стан, кредитну історію, якість менеджменту, особливості прав власності на об'єкт інтелектуальної власності. Особлива увага приділяється оцінці ступеня інноваційності проекту, від якої багато в чому залежить потенціал підвищення вартості компанії [8].

Отже, венчурні фірми - це серйозне джерело нововведень. Для їх створення необхідні чотири складники: комерційна ідея (безпосередньо нововведення); потреба суспільства у нововведенні (продукті, технології чи послугі); підприємець, що здатен на основі нововведення створити венчурну фірму; «ризиковий» капіталу для забезпечення життєдіяльності венчурної фірми [11].

Багато великих корпорацій (IBM, General Electric і ін.) самі створюють у своїй структурі спеціальні підрозділи («внутрішні венчури»),

призначені для відбору і фінансування цікавих ідей і новітніх технологій, які пропонуються як незалежними малими наукомісткими фірмами, так і співробітниками. Так, компанія General Electric має 30 венчурних фірм із фондом у 100 млн. дол. Компанія Xerox створила в 1989 р. венчурне відділення Xerox Technology Ventures із фондом 30 млн. дол., куди звертаються співробітники (інженери, дослідники, винахідники та ін.) для підтримки своїх незалежних інноваційно-технологічних проектів. Якщо проект оцінюється як потенційно успішний, із фонду виділяються кошти. За успішної діяльності «внутрішнього венчура» він стає одним із виробничих підрозділів корпорації, а його продукція реалізується через канали збуту корпорації. Найбільш успішним з 15-ти «внутрішніх венчурів» корпорації IBM був проект створення та випуску на ринок ПК. До 1980 р. продукція вийшла на ринок, а через два роки річний обсяг продажів становив 2,5 млрд. дол. [7].

Отже, венчурне інвестування є специфічним різновидом фінансових вкладень у високотехнологічне виробництво, перспектива отримання значних прибутків у якому нерозривно пов'язана з високим ступенем ризикованості. Повністю уникнути загроз утрати вкладеного капіталу у венчурному фінансуванні практично неможливо, оскільки інновація та ризик виступають двома взаємозалежними категоріями: дуже важко передбачити, яке саме нововведення буде мати успіх на ринку, а яке не буде користатися попитом.

Інноваційна модель розвитку країни вимагає адекватного розвитку фінансового забезпечення створення нових товарів і послуг та їх використання. Беручи до уваги, що реалізація інноваційної моделі економічного розвитку потребує значно більших порівняно з традиційними економіками фінансових витрат, особливе значення має необхідність розширення можливих джерел інвестування в інноваційну діяльність, особливо в умовах тривалої економічної кризи. Високий ризик утрати інвестицій, нерозвинений фондовий ринок України стримують потенційних інвесторів інновацій. Більше того, у разі фінансування інновацій на ранніх стадіях, зокрема на стадії створення нового продукту або технології, доступ до традиційних фінансових джерел найчастіше неможливий, тому одним із найефективніших способів фінансової підтримки високотехнологічних підприємств, особливо на початковому етапі, є венчурне фінансування [4].

Україна як технологічна країна на світовому ринку невідома. По суті, в Україні відсутній ринок венчурних інвестицій. Інтереси більшості венчурних компаній локальні і переважно зводяться до «тіньових» схем скупки задешево технологій у вчених. У розвинених країнах технопарки забезпечують комерціалізацію науково-технічної діяльності, швидке

просування наукових досягнень. В Україні ж технопарки – лише механізм отримання податкових пільг на індивідуальній основі.

Серед чинників, що гальмують розвиток ВБ в Україні, можна назвати:

1. Недосконалість законодавчої бази. В українському законодавстві не виокремлено суть та основні завдання «венчурного бізнесу», особливості взаємодії суб'єктів венчурного бізнесу. Законодавчу базу для інноваційної діяльності вітчизняних підприємств утворюють закони «Про інститути спільного інвестування» та «Про інноваційну діяльність» [1]. У цих законах уперше було висвітлено особливості функціонування інвестиційних фондів, однак не було зазначено, як відбувається вкладення коштів у новостворений ризиковий бізнес (ВБ). У Законі України «Про інноваційну діяльність» регламентовано умови здійснення фінансової підтримки венчурного бізнесу Державною інноваційною фінансово-кредитною установою шляхом надання кредитів під заставу майна, укладення договору страхування та поруки, формування гарантій комерційним інститутам тощо [15], але на практиці цього не відбувається. Важливим для інноваційного прориву в Україні могло стати прийняття Закону «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків» від 16.07.99 та відповідні зміни у 2001 р. Згідно із Законом, передбачаються митні та податкові пільги для технологічних парків під час реалізації інвестиційних й інноваційних проєктів у пріоритетних напрямках науково-технічної діяльності, звільняються на п'ять років від сплати ПДВ операції з продажу товарів, пов'язані з реалізацією інвестиційних та інноваційних проєктів, а також суми податку на прибуток. Від сплати мита і ПДВ звільняється і ввезення сировини, матеріалів, устаткування та інших товарів, потрібних для виконання проєктів. Проте необхідного доступу до фінансових ресурсів немає, що негативно впливає на діяльність технопарків.

2. Недостатність джерел фінансування інвестицій. В українському законодавстві існують обмеження щодо участі фізичних осіб та інституційних інвесторів як інвесторів ВБ, що суттєво зменшує потенційну привабливість венчурних інвестицій. ВБ в Україні фінансується за рахунок вільного капіталу вітчизняних ФПГ, приватних та інституційних іноземних інвесторів. Разом із тим їхню діяльність стримують високі ризики венчурних інвестицій, сумнівна репутація української венчурної індустрії, недостатня інвестиційна привабливість бізнес-середовища України загалом [15].

3. Нерозвиненість фондового ринку, брак гарантій для інвестора ВБ. Розвиток фондового ринку України має надавати інвесторам надійний захист їх прав під час здійснення портфельних інвестицій у ВБ. Це сприятиме зменшенню ймовірності появи ризиків. При-

вілейовані конвертовані акції як інструмент венчурних інвестицій у США після завершення життєвого циклу інноваційного проєкту викупаються та продаються на фондовому ринку. Цей механізм реалізації цінних паперів супроводжує страхування інвесторів від ризиків, у тому числі і від невдачі реалізації проєкту, і власники привілейованих акцій мають право першочергово отримати кошти. У законодавстві України зазначено, що розмір привілейованих акцій у статутному фонді не перевищує 10%. На відміну від привілейованих звичайні акції не надають права участі в управлінні венчурними проєктами. У цьому разі звичайні акції, що не передбачають страхування інвестора від збитків, стають єдиним інструментом венчурного інвестора в Україні [13], але їх привабливість доволі сумнівна.

4. Нерозвиненість неформального сектору ВБ, основними представниками якого є бізнес-яголи. Бізнес-яголи – приватні особи, щокладають власні кошти на перших стадіях розроблення проєкту. В Європі функціонує близько 125 тис. активних бізнес-яголів, розмір інвестування яких у 30–40 разів перевищує інвестиції венчурних фондів. Бізнес-яголи США фінансують більше 80% венчурних підприємств на ранніх стадіях розвитку. В Україні професійних бізнес-яголів поки немає. Однак відсутність державної підтримки та податкових стимулів, непрофесіоналізм учасників, ризики – все це зумовлює появу нових перешкод для ефективної взаємодії інвесторів і винахідників [14], [11].

5. Нестабільна ситуація у секторі генерації наукових знань. Організація венчурної діяльності в Україні гальмується проблемами і складністю реорганізації наукового комплексу, успадкованого від колишнього СРСР.

6. Брак «якісних» проєктів на ринку венчурного інвестування [14] та брак фахівців у сфері ВБ, що мають теоретичні знання, практичні навички виявлення та оцінки інноваційних проєктів та сприяють установленню стабільних джерел фінансування на початковій стадії розвитку проєктів. Необхідним є здійснення спеціалістами у сфері менеджменту аналізу ймовірності настання ризиків, їх ідентифікації та ранжування за рівнем вагомості та пошук під кожен інноваційний проєкт потенційних інвесторів [14; 13].

7. Недосконалість інституту захисту інтелектуальної власності та відсутність розвинутої системи комерціалізації. Номінальна кількість розробок в Україні збільшується, але погіршується їхня якість (науково-технічний рівень). За даними Держдепартаменту інтелектуальної власності, в Україні видається близько 20 тис. патентів щороку, однак на ринку реалізовано менше 1% інновацій. Зокрема, патент України не забезпечує охорону майнових прав патентовласника на території інших держав, у т. ч. у разі спір-

них ситуацій чи незаконного використання об'єктів інтелектуальної власності [14].

8. Відсутність чіткої державної політики сприяння розвитку ВБ та економічної заінтересованості більшості господарських суб'єктів у реалізації принципово нових розробок, нововведень високого техніко-економічного рівня.

За даними Держстату України, за період 2014–2016 р. частка підприємств, які займалися інноваційною діяльністю, становила 18,4%, у т. ч. здійснювали технологічні інновації – 11,8% (5,7% – продуктові та 10,3% – процесові), нетехнологічні – 13,4% (8,7% – організаційні та 10,2% – маркетингові) [15].

Щодо видів економічної діяльності, то в 2014–2016 рр. найбільше інноваційних підприємств було на підприємствах інформації та телекомунікації (22,1%), переробної промисловості (21,9%), фінансової та страхової діяльності (21,7%) та у сфері архітектури та інжинірингу (20,1%). Максимальний рівень інноваційної активності мали підприємства Рівненської, Харківської областей та м. Києва [15]. У 2016 р. витрати на інновації здійснювалися переважно за рахунок власних коштів (89,5%). Найважливішими партнерами всіх інноваційних підприємств були постачальники обладнання, матеріалів або ПЗ, клієнти та споживачі (13,7%); співпрацювали з науковими організаціями лише 8,4% підприємств. Водночас у країні 34,4% інноваційно активних підприємств співпрацювали з іншими підприємствами та організаціями, у т. ч. університетами, науково-дослідними центрами, інститутами тощо [15].

Висновки. На жаль, у країні сформувалася несприятлива державна політика у сфері стимулювання інноваційних процесів. Відсутня система державного фінансування венчурних проектів. Держава не стимулює реалізацію технопарками і бізнес-інкубаторами їх безпосередньої інноваційної функції. На нашу думку, доцільним є таке: 1. Створити Венчурний інноваційний фонд. Кошти з нього призначені для пайових вкладень у регіональні й галузеві венчурні фонди для інвестування у високотехнологічні підприємства [16]. До Державного венчурного фонду забезпечити на законодавчому рівні відрахування не менше 0,2% коштів державного бюджету. 2. Залучати кошти міжнародних економічних організацій для наповнення Державного венчурного фонду. 3. Сформувати державну мережу спеціальних центрів науки і високих технологій для розвитку кооперативних відносин бізнесу (виробництва) та держав-

ного науково-технічного сектору. 4. Посилити захист прав інтелектуальної власності. 5. Забезпечити підготовку фахівців із проблем ВБ, у т. ч. експертів з оцінки успішності потенційних проектів, для чого необхідна така спеціальність у ВНЗ. 6. Забезпечити страхування ризиків учасників ВБ шляхом створення відповідних страхових організацій і установ. 7. Створити інформаційну систему для забезпечення та надання консультацій у сфері ВБ. 8. Стимулювати виникнення у країні т. зв. «бізнес-янглів», у т. ч. шляхом звільнення (зниження) їх від податків у разі інвестування в інноваційні проекти. Лише комплексний підхід та грамотно організована система заходів здатні забезпечити розвиток інноваційної системи України відповідно до вимог часу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2002. № 36. Ст. 266.
2. Венчурний бізнес. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
3. Кутрань К.В. Особливості венчурного інвестування в Україні. Фондовий ринок. 2009. № 38. С. 22–27.
4. Інноваційна діяльність підприємств та її фінансове забезпечення в умовах трансформаційних змін економіки України: монографія / В.В. Зянько, І.Ю. Єпіфанова, В.В. Зянько. Вінниця: ВНТУ, 2015. 172 с.
5. Кириченко О.А. Інвестування. Київ: Знання, 2009. 366 с.
6. Підйом та падіння венчурних компаній. URL: <http://expertorama.com/vzlet-i-padenie/>.
7. Корпоративні венчурні фонди. URL: <http://corporateventuresummit.ru/examples>.
8. Цікаві факти про венчурне інвестування. URL: <https://www.gd.ru/articles/9463-venchurnye-investitsii>.
9. Кузьмін А.Е., Литвин І.В. Венчурний бізнес: навч. посіб. М., 2012. 350 с.
10. Форми розвитку венчурного бізнесу на малих підприємствах. URL: https://studexpo.ru/121082/ekteoriya/formi_razvitiu_venchurnogo_biznesu.
11. Москвін С.О. Венчурні фонди інноваційного розвитку. Актуальні проблеми економіки. 2015. № 2(92). С. 88–96.
12. Михайлова Л.І., Турчина С.Е. Інноваційний менеджмент: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2007. 248 с.
13. Бєруга Л. Реалізація стратегії інноваційного розвитку економіки України в системі венчурного фінансування. Актуальні проблеми економіки. 2002. № 12. С. 75–79.
14. Микитюк О.П. Особливості венчурного фінансування в Україні. Фінанси України. 2005. № 8. С. 83–90.
15. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
16. Пилипенко Б.Г. Венчурний капітал як джерело фінансування інноваційних процесів. Київ, 2015. С. 54–58.